'Geen boek kwam in zijne woning dat niet ijverig werd ingezien en doorsnuffeld.'

Particuliere bibliotheken in de negentiende eeuw[1]

CHANTAL KEIJSPER

> Het licht viel van boven, door een glazen dak, naar binnen en verleende aan het geheel iets van het aspect van een roomse kapel, en wanneer de schemering reeds begon te komen of de duisternis geheel was ingevallen en men zag, onder het schijnsel van een kleine hanglamp, wier kap het bovenste gedeelte van de gepolychromeerde kolommen, van de blinkende koperen versierselen en van de vergulde boekenruggen op vele plaatsen bijzonder deed uitkomen, de verzamelaar in een glanzend zwart 'greinen' jasje en met het hoofd met blonde lokken in ingetogen aandacht daar over een van zijn lievelingsboeken gebogen zitten – dan kon de illusie volkomen zijn en men zich verbeelden een priester voor zich te zien, die in een eenzaam gedeelte van zijn kerk zijn getijden las of in een godvruchtige overweging was verzonken.

De hier beschreven bibliotheek is die van de letterkundige en verzamelaar J.A. Alberdingk Thijm (1820-1889), zoals zijn zoon Lodewijk van Deyssel zich die later herinnnert.[2] Van Deyssel schetst een beeld van een goedgevulde particuliere bibliotheek die niet alleen een verzameling mooi uitgevoerde, kostbare boeken omvat, maar die bovenal een gewijde, mysterieuze omgeving is waarin de verzamelaar zich terug kan trekken om te lezen én te studeren.

We weten nog weinig over het particuliere boekenbezit in de negentiende eeuw in het algemeen en de functie van privé-bibliotheken in het bijzonder.[3] In *Inzichten en Vergezichten*[4] breekt Bert van Selm een lans voor onderzoek naar verzamelaars van boeken, prenten en kaarten die, 'in niet geringe mate het beeld van de cultuur uit een vroegere periode hebben bepaald'. Voor de periode 1500-1800 stelden Van Selm en De Kooker een bibliografie samen van publicaties over circa 400 Noord- en Zuid-Nederlandse boekenbezitters. Inmiddels zijn ook alle bewaard gebleven Nederlandse veilingcatalogi tot 1800 – de belangrijkste bron voor het onderzoek naar privé-bibliotheken – geregistreerd en op microfiche raadpleegbaar. Voor de negen-

J.A. Alberdingk Thijm in zijn bibliotheek. Opgenomen in de veilingcatalogus van de collectie van J.A. Alberdingk Thijm (Bibliotheek KVB, Nv 2907K).

tiende eeuw ontbreekt zo'n bibliografie, evenals een overzicht van de in Nederland bewaard gebleven veilingcatalogi.

In dit artikel wordt onderzocht welke bronnen ons ter beschikking staan voor onderzoek naar negentiende-eeuwse particuliere bibliotheken en wordt nagegaan of het beeld van de bibliotheek van Alberdingk Thijm zoals aan het begin geschetst is, representatief is voor dé negentiende-eeuwse privé-bibliotheek. Hoe zagen de particuliere bibliotheken eruit, welke functie hebben zij vervuld en wie waren de verzamelaars?

Bronnen

Slechts een gering aantal van de particuliere bibliotheken is bewaard gebleven. Deze collecties zijn als geschenk, aankoop of bruikleen opgenomen in bibliotheken, archieven of musea en niet zelden hebben particuliere bibliotheken de basis gelegd voor de collectievorming van deze instellingen.[5] Het bekendste voorbeeld hiervan is het Museum Meermanno-Westreenianum, waar de belangrijke verzameling Nederlandse incunabelen van de in 1848 overleden Willem H.J. baron van Westreenen Tiellandt samen met diens andere verzamelingen bijeen is gebleven in diens voormalige woonhuis aan de Prinsessegracht in Den Haag.[6] Toch is vaak nog enig onderzoek vereist om vast te stellen of boeken inderdaad deel hebben uitgemaakt van deze complete verzamelingen. Het Multatuli Museum in Amsterdam bezit bijvoorbeeld een kast met boeken van Multatuli (1820-1887), waarvan waarschijnlijk maar een klein deel daadwerkelijk in het bezit is geweest van hemzelf. Bovendien blijkt na lezing van de *Volledige Werken* dat vele boeken die Multatuli wél in zijn bezit heeft gehad in de boekenkast ontbreken.

Het merendeel van de particuliere bibliotheken is echter verdwenen. De boeken en objecten zijn verloren gegaan of verspreid terechtgekomen in bibliotheken van nieuwe generaties verzamelaars of van instellingen. Deze collecties kunnen alleen nog op papier gereconstrueerd worden aan de hand van herkomstgegevens, gebruikerssporen, bibliotheekcatalogi, boedelinventarissen, veilingcatalogi, egodocumenten, literaire beschrijvingen en afbeeldingen van bibliotheken.[7]

De zeldzaamste bronnen om particuliere bibliotheken te reconstrueren zijn de eigendomskenmerken of herkomstgegevens. Een wel heel bijzonder voorbeeld hiervan is aanwezig in de bijeengebleven boeken van Multatuli in het Multatuli Museum. Deze boeken bevatten kleine beschadigingen in het papier, die waarde krijgen wanneer we in de correspondentie lezen dat de vaak nerveuze en opgewonden Multatuli tijdens het lezen gaatjes in zijn boeken krabde. Deze beschadigingen geven niet alleen aan dat het hier om Multatuli's eigen boeken gaat, maar laten tevens zien tot hoever hij ze gelezen heeft: in de meeste boeken stoppen de beschadigingen na 20 of 30 pagina's...[8]

Veilingcatalogi vormen een zeer belangrijke bron voor reconstructie van het negentiende-eeuwse boekenbezit. In veel gevallen werden deze catalogi

door de boekverkoper-veilinghouder opgesteld ten huize van de overledene. Helemaal betrouwbaar zijn veilingcatalogi echter niet. Zo kunnen er boeken ontbreken die door de erfgenamen waren achtergehouden, op het moment van overlijden waren uitgeleend of in een te slechte staat verkeerden om nog geld op te brengen. Ook kan de catalogus zijn aangevuld met onverkochte boeken uit voorgaande veilingen of met winkeldochters van de boekverkoper.

Deze beperkingen in acht nemende, leveren veilingcatalogi met hun vaak uitgebreide bibliografische beschrijvingen veel gegevens voor een analyse van verdwenen privé-bibliotheken en leggen zij zwaartepunten in collecties bloot. Hiermee geeft deze bron mogelijkheden om de betekenis en functie van de privé-bibliotheken te duiden. De grootste collectie Nederlandse veilingcatalogi wordt bewaard in de bibliotheek van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak, gehuisvest in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Voor de negentiende eeuw zijn er ruim 3.700 Nederlandse veilingcatalogi, een aantal dat nog aanzienlijk kan worden uitgebreid met catalogi uit collecties elders, waaronder die van de Koninklijke Bibliotheek. De collectie Nederlandse veilingcatalogi van de bibliotheek van de KVB laat voor de negentiende eeuw een behoorlijke stijging zien van het aantal catalogi: in de periode 1801-1809: 135 catalogi, in de periode 1850-1859: 371 catalogi en in de periode 1890-1899: 507 catalogi.[9]

Naast veilingcatalogi zijn egodocumenten en literaire beschrijvingen, zoals die van Lodewijk van Deijssel, een belangrijke bron voor onderzoek naar negentiende-eeuwse particuliere bibliotheken. Hoewel het hier om – tot op zekere hoogte – fictieve beschrijvingen gaat die vaak maar enkele titels uit de collectie vermelden, zijn deze teksten zeer bruikbaar omdat zij wél een impressie van de inrichting en de sfeer van de bibliotheek geven en bovendien informatie verschaffen over de status van de verzamelaar. Hoftijzer bespreekt bijvoorbeeld de verhalenbundel *Familie en kennissen* uit 1876, waarin François HaverSchmidt zich de pastorie van zijn grootvader herinnert,[10] en in *Bladen uit een levensboek*[11] beschrijft Carel Vosmaer in 1856 zeer uitvoerig de bibliotheek van zijn vader, Gualtherus Vosmaer (1784-1849), die directeur van de Landsdrukkerij was en tevens publicist op het gebied van de plant- en dierkunde.[12]

De verzamelaars

Uit de bewaard gebleven collecties in instellingen wordt al snel duidelijk dat particuliere bibliotheken verzameld werden door mannen en dat deze mannen een goede maatschappelijke positie en dito geldmiddelen met elkaar gemeen hadden om de vele en vaak dure boeken aan te schaffen en te laten inbinden. De in veilingcatalogi vermelde namen en beroepen bevestigen dit beeld van verzamelaars afkomstig uit de hogere maatschappelijke klassen.[13] Wanneer er al een naam van een vrouw op het titelblad van een veilingcatalogus voorkomt, betreft dit nagenoeg altijd een weduwe, die

waarschijnlijk de particuliere bibliotheek van haar echtgenoot na diens overlijden had behouden. Ook de beschrijving van Carel Vosmaer maakt duidelijk dat zijn moeder, Wilhelmina Dana Radermacher, een dochter uit een vooraanstaand Zeeuws geslacht,[14] geen rol speelde bij de collectievorming. Zij betrad zelfs zelden of nooit het vertrek en had hier zo haar redenen voor. Allereerst vond zij het geld dat aan boekenaanschaf werd gespendeerd verspillerij. Toen op een dag 'een heerlijke *Boetius de Consolatione philosophiae*, a°. 1490 Daventriae per Jacobum de Breda' werd vermist en de heer des huizes de schoonmaaksters ervan verdacht dit prachtwerk te hebben ontvreemd, merkte zijn echtgenote verontwaardigd op: 'hoe kunt gij nu zo praten: wat zouden zij daaraan hebben, een oud, lelijk stoffig boekje misschien, en dan Latijn: dat is immers voor die mensen zonder enige waarde.' Daarnaast beviel de ruimte haar in het geheel niet. Het was er slordig – de boeken stonden niet netjes rug aan rug gerangschikt en de papieren slingerden overal rond –, en bovendien was het er veel te stoffig voor deze deugdzame negentiende-eeuwse huisvrouw. Vier maal per jaar werd dit *'spinnekoppennest'* dan ook door mevrouw en 'een bende schoonmaaksters' betreden met 'borstels, zeemlappen, raagbollen, rokende potten met zeepsop, en pokdalige sponsen':

> Ramen en deuren werden geopend, oude portretten, al fronsden zij het voorhoofd in verontwaardiging, door elkaar en ondersteboven in de gang gezet, om te luchten! *Apollo* en *Diana* afgeschuierd wordende, de eerwaardige rug van *Ignatius* geboend met zemenlappen, *Bijnkershoek* en *Flavius Josephus, Herodotus* en *Guicchardini*, door armen met opgestroopte mouwen uit hun rustige standplaatsen gehaald om alle naderhand weder op verkeerde plaatsen neergezet te zullen worden; risten boeken uit een onhandige omarming – qui trop embrasse, mal étreint – uitspattende, en van een hoogte van zes planken neertuimelend, de *kerkvader Eusebius* en *Buma's boerenbruiloft*, tegen elkander geklopt dat de profane en geestelijke stofwolken door elkander vlogen en de oude kerkvader in zijn hoornen band ontwricht werd!

Of mevrouw Vosmaer een lezeres is geweest, weten we niet. We mogen aannemen dat zij in ieder geval niet de boeken uit de privé-bibliotheek van haar man las. De grootmoeder van François HaverSchmidt las – en herlas – daarentegen wél de geleerde boeken uit de particuliere bibliotheek.[15]

In veilingcatalogi treffen we soms sporen aan van lezeressen. Zo worden in een catalogus uit 1852, waarin drie kleine collecties van mannelijke verzamelaars gezamenlijk werden aangeboden, bijvoorbeeld zedekundige leesboeken voor vrouwen aangeboden, titels als *Een gelukkige vrouw uit de groote wereld, de Bibliothèque choisie pour les dames*, en een groot aantal vrouwelijke auteurs met werken als *Huisselijk geluk en huisselijk leed, Tafereelen uit het huisselijk leven* en *Frederica Weiz en hare dochters.*[16] Of deze boeken een

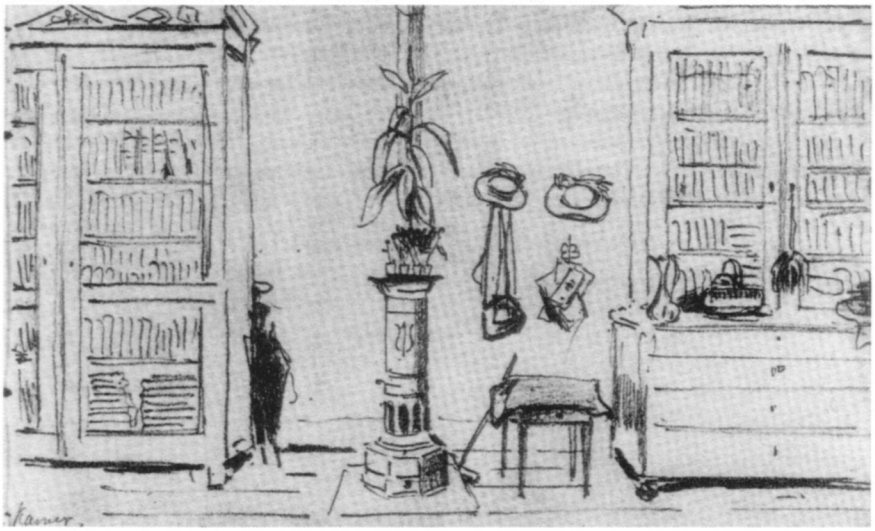

Tekening door Carel Vosmaer van het woonhuis van Multatuli te Wiesbaden. Uit: K. ter Laan's Multatuli Encyclopedie. Ed. C. Keijsper ('s-Gravenhage 1995) 555.

plaatsje hebben gehad in de bibliotheek van de heren des huizés of dat zij elders in een aparte boekenkast stonden, is in de meeste gevallen niet meer te achterhalen.

Soorten privé-bibliotheken[17]

In de negentiende eeuw zien we verschillende soorten particuliere bibliotheken naast elkaar bestaan. Allereerst is er nog de oudste soort, de geleerdenbibliotheek, die bedoeld was voor studiedoeleinden en van oudsher dus alle wetenschapsgebieden omvatte. De reeds genoemde bibliotheek van J.A. Alberdingk Thijm met een totale omvang van 55.000 boeken is een voorbeeld van zo'n indrukwekkende geleerdenbibliotheek. Reeds in 1838 had de toen achttienjarige Alberdingk Thijm een kleine verzameling boeken, 'geborgen in een bescheiden glimmend bruinhouten kastje met twee deurtjes, voorzien van groen doek en koperen rasterwerk'. De collectie bestond toen hoofdzakelijk uit werken van Hollandse dichters zoals Bilderdijk, H.H. Klijn en tijdgenoten, uit wat Franse literatuur en Duitse filosofie. In 1855 was het ene boekenkastje tot een volwaardige bibliotheek uitgegroeid. Volgens Van Deyssel was ze in 1870 de grootste Amsterdamse bibliotheek, omvangrijker zelfs dan de toenmalige universiteitsbibliotheek. Zij was gevestigd in het woonhuis op de Herengracht in een 'zaaltje aan 't eind van de gang, dat de verzamelaar tot dit doel had laten betimmeren en van ranke kolommen voorzien, die door boogvormige kappen verbonden waren en op deze wijze acht afdelingen vormden, van gesneden eikehout en gepolychromeerd in rood, goud, zwart en groen'. Deze al maar groeiende verzameling bracht het nodige werk met zich mee. Van Deyssel schrijft hierover: 'Bijna elke ochtend, vóór 't ontbijt, van half acht tot half negen, ging hij daar een uur werken, bijgestaan door een van zijn zonen of door zijn vriend Sterck, de steeds aangroeiende verzameling meer en meer tot in onderdelen classificerend en ordenend.'[18]

De geleerdenbibliotheek ging gaandeweg de negentiende eeuw plaatsmaken voor de minder omvangrijke beroeps- of vakbibliotheken; een type bibliotheek dat reeds in de zeventiende eeuw was ontstaan. Door de ontwikkeling van de wetenschap en de sterk veranderende arbeidsomstandigheden als gevolg van de technologische revolutie, werd de behoefte aan vakliteratuur sterker. In de negentiende-eeuwse veilingcatalogi komen we veel beroepsbibliotheken tegen van onder anderen medici, predikanten, rechtsgeleerden, ingenieurs. Naast vakliteratuur treffen we in deze collecties nog wel lectuur aan in andere rubrieken, voornamelijk gericht op de algemene ontwikkeling.

Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw gingen ook steeds meer verzamelaars zich toeleggen op het bijeenbrengen van speciale collecties. Dit konden bepaalde vakgebieden zijn, maar ook verzamelingen van boeken en handschriften die uit typografisch oogpunt interessant of zeldzaam waren. Negentiende-eeuwse voorbeelden hiervan zijn de belangrijke pam-

flettencollectie van de 'eenvoudig, ongeletterd, Amsterdamsch koopman, makelaar in suiker', de al eerder genoemde Isaac Meulman, de schaak- en Spinozacollecties van de geleerde Antonius van der Linde, de collectie van P.J.B.C. Robidé van der Aa wiens verzameling voornamelijk bestond uit reisbeschrijvingen en geografie, de verzameling van de theoloog J.G.R. Acquoy die vele middeleeuwse handschriften had vergaard, de collectie kinderboeken van A.C. Loffelt, de almanakkencollectie van J.I. Doedes en de unieke Catscollectie van W.C.M. de Jonge van Ellemeet.[19]

Sinds de achttiende eeuw waren er ook de bibliofiele bibliotheken, gevormd uit liefhebberij voor zeldzame, kostbare boeken en handschriften. De negentiende-eeuwse bibliofiele verzamelaar werd, wanneer zijn collectie ter veiling werd aangeboden, meestal bij naam genoemd, maar soms werd hij slechts aangeduid als 'een voornaam liefhebber' of een 'amateur de dinstinction'. Deze liefhebbers kochten hun boeken in antiquariaten en op binnen- en buitenlandse veilingen, waarbij soms hele delen van een collectie overgingen op een nieuwe eigenaar. Zo kwam in 1806 bij de boekhandelaren A. en J. Honkoop te Leiden een collectie onder de hamer van een anonieme liefhebber. De catalogus vermeldt dat de collectie onder meer bestaat uit 'vele zeldzame stukken' afkomstig uit een aantal belangrijke bibliotheken, onder andere uit de in 1790 geveilde bibliotheek van Bolongaro Crevenna. Verder zijn er ook 'verscheidene authentique handschriften' en een 'genoegzame compleete verzameling van de Nederduitsche gedrukte Psalmen-berijmingen' in beschreven, afkomstig uit de in 1744 geveilde bibliotheek van Isaac le Long. Niet zelden vormde een aankoop van een grote partij uit een veiling het begin voor een nieuwe verzamelaar. Zo weten we dat de verzamelwoede van Isaac Meulman mede werd ingegeven door de veiling van de collectie van vader en zoon Van Voorst in 1859.[20]

Mengvormen tussen geleerden- en bibliofiele bibliotheken waren er natuurlijk ook, bijvoorbeeld de collectie van Vosmaers vader. De waardevolle incunabel van Boethius, 'een plank vol Elzeviertjes' en de 'glimmende heellederen banden' duiden enerzijds op het bibliofiele karakter van de verzameling, anderzijds wordt uit de beschrijving duidelijk dat er beroepshalve gelezen én gestudeerd werd door vader Vosmaer. Ook de jonge Carel kon, net als de jonge Karel Alberdingk Thijm, urenlang zitten lezen en bladeren in de bibliotheek van zijn vader. 'Voor vragen en zoeken was stof genoeg in de bibliotheek', herinnert hij zich jaren later.

Naarmate de negentiende eeuw voortschreed, komen we meer, maar tegelijkertijd kleinere collecties tegen, die vaak samen met andere collecties geveild werden. Veilingcatalogi lijken de ontwikkeling van een divers en groeiend lezerspubliek in de negentiende eeuw te volgen. Particuliere bibliotheken gaan iets van hun exclusieve karakter verliezen, wat bevestigd wordt door de volgende reclame van de Groningse boekhandelaar P. Beijer, die in 1898 op het omslag van een veilingcatalogus de volgende advertentie plaatst: 'Voor een volgende Verkooping na de grote vacantie, in begin van

October worden dagelijks, BIBLIOTHEKEN en partijen Boeken, Varia; Photographiën, Platen, Schilderijen, Spiegels, Liefhebberijen of wat van dien aard is, vooral LUXE-ARTIKELEN, aangenomen.'[21]

Inrichting en sfeer

Aan de inrichting van particuliere bibliotheken werd – zoals al duidelijk is geworden – de nodige aandacht besteed. Enerzijds stralen zij een mysterieuze, heilige sfeer uit, anderzijds kan de gezellige rommeligheid van deze vertrekken op een zekere eruditie van de verzamelaar duiden. De bibliotheek van vader Vosmaer wordt als volgt beschreven:

> een groot vierkant vertrek, op de tuin uitziende: een zware iepenboom, die vlak voor de ramen stond, maakte dat maar weinig van het zonlicht de vensters kon bereiken, en daar werden dan nog die enkele lichtstralen, nadat zij zich door de dichte bladeren heen een weg hadden gebaand, door de ontelbare latjes der kleine ruiten zeer bemoeilijkt in het binnentreden. Het was er bijgevolg niet altijd licht genoeg om in de verste hoek te kunnen zien, en er school dus in die hoeken een zekere geheimzinnigheid die maar zelden door licht werd opgehelderd. Door de zonderlinge smaak van een vroegere eigenaar, was de verf van beschotten en zolderingen een vaal steenrood. Er hingen enkele portretten, die mijn moeder te lelijk of te vuil vond om ze bij de andere in de woonkamer te gedogen, en die sinds jaren aan die schemering gewoon, zeker pijnlijk met de ogen geknipt zouden hebben als zij opeens in het volle daglicht waren geplaatst. Verder waren er wanden, voor zover er plaats was tussen en boven de kasten, met enige schilderijen en gegraveerde afbeeldingen van beroemde personen behangen, wier koppen voor mens- en zielkundige studie belangrijk waren. In het midden stond een grote tafel met platen en kaarten en oudheden, daar achter een aard- en hemelglobe, bij de ramen een paar oude met groen laken beklede schrijftafels, met duizenden papieren en boeken overdekt, en in de rondte was alles verder boeken, boeken, boeken.

Ook de bibliotheek van Alberdingk Thijm bevatte vele zeldzame en kostbare werken, objecten voor de beoefening van de wetenschap en een groot aantal curiosa die de sfeer van het vertrek bepaalden. Van Deyssel schrijft hierover:

> Zeer nauwe voetpaden, die wel eens in niets meer dan gleuven veranderden, maakten de rekken nog enigszins bereikbaar; totdat eindelijk de massa zo groot werd, dat er geen orde meer onder te houden was en men de houten, met geornamenteerd leer overtrokken, banden van de incunabelen en vijftiende- en zestiende-eeuwse

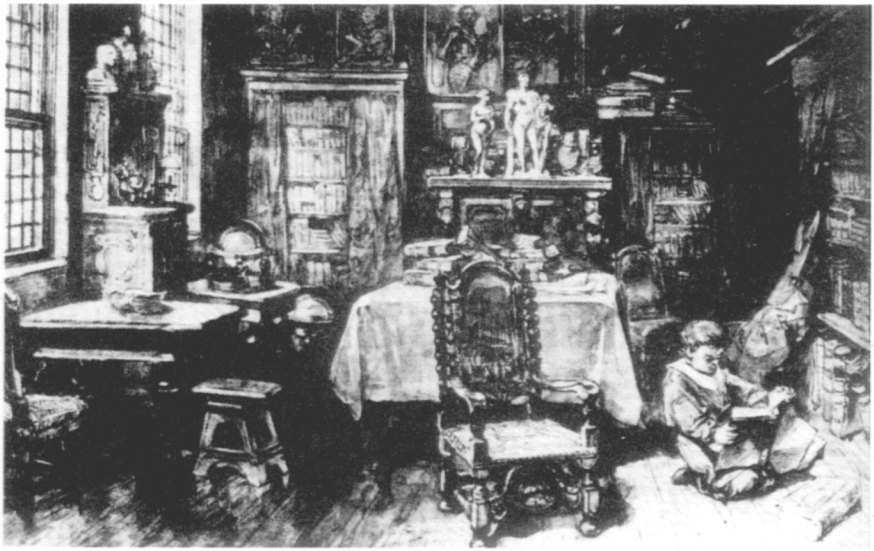

De bibliotheek uit 'Bladen uit een levensboek' van Carel Vosmaer. Uit: Nop Maas, *De literaire wereld van Carel Vosmaer. Een documentaire.* M.m.v. F.L. Bastet en J.F. Heijbroek ('s-Gravenhage 1989) 106.

handschriften in formeel gedrang zag met de perkamenten kwartijnen van de zeventiende eeuw en de kleine perkamenten elzeviertjes, met het lichtbruine, mooie kalfsleder van de achttiende-eeuwse encyclopedieën, met het fluweel en de zijde van sommige kostbare liedboekjes, de groene en gele kartonnages van het begin van de negentiende eeuw en eindelijk de rode en blauwe prachtbanden en de lichtkleurige omslagen van de uitgaven van het midden van de negentiende eeuw. Terwijl bovendien een menigte beelden en beeldjes, grote en kleine oude schilderijen en antiquiteiten van allerlei aard de ruimte vulden, om niet te spreken van de honderd portefeuilles, gemiddeld een vierkante meter groot en overvuld met land-, wapen- en vlaggekaarten, houtsneden, koper- en staalgravuren, etsen en fotografieën van de meest uiteenlopende betekenis en waarde.

In veilingcatalogi treffen we op de laatste pagina's met grote regelmaat lijsten objecten en boekenkasten aan uit het bezit van de overledene. Deze lijsten bevestigen de bovengenoemde aandacht voor de inrichting en sfeer van de bibliotheek. Een voorbeeld hiervan is de veilingcatalogus van de boekverkoper Immerzeel, die een lijst van boekenkasten en 'Liefhebberijen' bevat. Zo moet Immerzeel zijn meest waardevolle boeken geplaatst hebben in 'Eene zeer kostbare, bijzonder keurig en modieus bewerkte boekenkast, met vier pilasters en vergulde rosetten versierd, en in een boven- en een breeder onderstuk, ieder van twee afdeelingen, verdeeld. Elk gedeelte van het bovenstuk bevat 5 planken en is met twee glazen deuren gesloten. Het onderstuk is voorzien van deuren met groene taf en koperdraad bekleed, en in eene der afdeelingen zijn vier hooge laden.'[22] De lijst 'Liefhebberijen' bevat onder meer diverse borstbeelden, penningen, een 'groote paarlemoeren snuifdoos in zilver gevat', 'een fraaije Fransche passerdoos', een 'ijzeren stempeldrukker op mahonijhouten voetstuk met hamer', '21 groote en kleine agaatsteenen'.

Een uiterlijk keurig verzorgde boekencollectie past in dit beeld. Ofschoon negentiende-eeuwers als Frederik Muller en Rimmer van der Meulen beweren dat Nederlandse verzamelaars, in tegenstelling tot de Franse collectioneurs, boeken niet in de eerste plaats om hun uiterlijke vorm, maar vanwege hun inhoud kochten, maken de vermeldingen in veilingcatalogi van de uiterlijke staat van een particuliere bibliotheek duidelijk dat Nederlandse verzamelaars wel degelijk aandacht hadden voor het uiterlijk van hun collectie. De verzameling van Meulman wordt bijvoorbeeld 'een zeldzaam schoon modèl' genoemd, 'van eene zéér fraaije, echt Nederlandsche bibliotheek die evenzeer uitmunt door degelijkheid van inhoud, als door een schoon, eenvoudig, en duurzaam uiterlijk, een uiterlijk dat menigen keurigen Franschen bibliophile zou doen watertanden'. 'Zoodra het uiterlijk van een degelijk boek niet evenredig was aan de inwendige waarde, liet hij het opnieuw binden, bij voorkeur op oud Hollandsche wijze in fraaijen hoornen

band met traditioneelen calligraphischen rugtitel.'[23] En in de veilingcatalogus van de collectie Cornelis Jacobus van Assen vermelden de veilinghouders dat prachtbanden zelden voorkomen in verzamelingen die zijn aangelegd voor wetenschappelijk gebruik, 'maar de smaakvolle geleerde, die een groot deel van zijn leven, te midden van zijne boeken verkeerde, was er op gesteld, dat zich geene oningebonden boeken in zijn nabijheid bevonden'.[24]

Tot slot

Deze verkenning van negentiende-eeuwse particuliere bibliotheken en hun verzamelaars heeft laten zien dat het verzamelen van boeken in de negentiende eeuw een bezigheid was voor mannen afkomstig uit de maatschappelijk hogere klassen. De verzamelaars worden in contemporaine bronnen als erudiete, alom gerespecteerde mannen getypeerd, die belang inboezemen met hun bibliotheken, gevuld met vele klassieke werken, portretten, bustes, en verscheidene schrijftafels. De rommeligheid van de bibliotheek maakt enerzijds aannemelijk dat de verzamelaar veel tijd in zijn bibliotheek doorbracht, anderzijds blijkt hieruit dat er echt gelezen en gestudeerd werd. De motieven om een bibliotheek te gaan aanleggen, konden verschillend zijn. Er waren verzamelaars die uit liefhebberij bibliofiele collecties opbouwden of zich toelegden op het verzamelen op specifieke terreinen. Anderen bouwden beroepshalve privé-collecties op.

Dit beeld van de verzamelaar en de sfeer en inrichting van zijn bibliotheek is voornamelijk gebaseerd op gegevens over enkele belangrijke, omvangrijke verzamelingen. Deze collecties zijn immers geregistreerd en beschreven in veilingcatalogi, egodocumenten en literaire beschrijvingen. Verder onderzoek naar veilingcatalogi kan inzicht geven in de ontwikkeling van het verzamelen in de negentiende eeuw. Studie naar vertegenwoordigde genres en talen van privé-collecties zal bijvoorbeeld helpen vaststellen hoe en vooral wanneer ontwikkelingen in de boekproductie weerspiegeld worden in de samenstelling van particuliere bibliotheken. Bronnen als veilingcatalogi, egodocumenten, literaire beschrijvingen en afbeeldingen verbergen nog een schat aan informatie waarmee het mysterie van de particuliere bibliotheken van de negentiende eeuw verder ontrafeld kan worden.

Chantal Keijsper, Universiteitsbibliotheek Amsterdam, afdeling Handschriften, Singel 425, 1012 WP Amsterdam.

Noten

1 Citaat afkomstig uit het voorwoord van de *Catalogus van de bibliotheek nagelaten door den weledelenen heer Isaac Meulman [...]* (Amsterdam 1869). Bibliotheek KVB, Nv 2177.
2 Zie Lodewijk van Deyssel, *De wereld van mijn vader* (Brussel 1986) 296-300, Michel van der Plas, *Vader Thijm. Biografie van een koopman-schrijver* [s.l. 1995] 56-57, 247-249, 550-552 en Jan Roes, 'Alberdingk Thijm, herlever en erflater' in: P.A.N. Geurts e.a. (red.), *J.A. Alberdingk Thijm 1820-1889. Erflater van de negentiende eeuw* (Baarn [1992]) 28-38. Met dank aan O.S. Lankhorst.
3 Zie o.a. de artikelen in de reeks 'Portretten van Nederlandse boekverzamelaars', *De Boekenwereld* 1991 e.v. en voor een negentiende-eeuws tijdsbeeld van verzamelen en verzamelaars R. van der Meulen, *Over de liefhebberij van boeken* (Leiden 1896).
4 Bert van Selm, *Inzichten en Vergezichten. Zes beschouwingen over het onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel.* Bew. en van noten voorzien door Hannie van Goinga en Paul Hoftijzer, met een bibliografie van de auteur, samengesteld door Piet Verkruijsse (Amsterdam 1992). Zie in deze bundel het artikel 'Particuliere bibliotheken en boekenbezit in de Republiek', 78-95.
5 Een overzicht van de particuliere verzamelingen in Nederlandse wetenschappelijke bibliotheken wordt gegeven in Jenny Mateboer, *Repertorium Bijzondere Collecties. Historische en moderne verzamelingen in universiteitsbibliotheken, de Koninklijke Bibliotheek, de bibliotheek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en de bibliotheken met wetenschappelijke steunfunctie* (Den Haag 1997). Een aantal publicaties en catalogi van bibliotheken geven uitgebreide informatie over bijeengebleven privé-collecties, zoals bijvoorbeeld Marieke van Delft e.a. (red.), *Verzamelaars en verzamelingen. Koninklijke Bibliotheek 1798-1998* (Zwolle 1998), B.P.M. Dongelmans, E.P. van Oostrom, P.A.W. van Zonneveld (red.), m.m.v. Marco de Niet, *Dierbaar magazijn: de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (Amsterdam, 1995) en de *Catalogus Catalogorum ad collectiones Bibliothecae Universitati Amstelodamensis pertinens* (Amsterdam [1983]).
6 Zie hierover o.a. Jos van Heel, 'Gerard Meerman: bibliofiel, geleerde en mecenas', *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 4 (1997) 75-100; R.E.O. Ekkart, 'Baron van Westreenen en zijn verzameling Nederlandse incunabelen' in: J.A.A.M. Biemans e.a. (red.), *Boeken verzamelen. Opstellen aangeboden aan Mr. J.R. de Groot bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Leiden* (Leiden 1983) 127-136.
7 Met uitzondering van de egodocumenten, literaire beschrijvingen en afbeeldingen, worden deze bronnen besproken in Van Selm, *Inzichten* (zie noot 4) 78-95; B. van Selm, *Een menighte treffelijcke Boecken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw* (Utrecht 1987).
8 Met dank aan Dik van der Meulen.
9 Met dank aan N.H. Kool.
10 Zie P.G. Hoftijzer, 'Leesonderzoek in Nederland over de periode 1700-1850. Een stand van onderzoek' in: *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur* (Nijmegen 1996) 164-182.
11 Het verhaal verscheen voor het eerst in het tijdschrift *Nederland* van 1856. De hier gebruikte editie is: Carel Vosmaer, *Bladen uit een levensboek en andere verhalen.* Van noten en een nawoord voorzien door Nop Maas (Utrecht/Antwerpen 1988) (Amstel Klassiek).
12 Zie Nop Maas, *De literaire wereld van Carel Vosmaer. Een documentaire.* M.m.v. F.L. Bastet en J.F. Heijbroek ('s-Gravenhage 1989) 5.
13 Zie Chantal Keijsper en N.H. Kool, 'Nimmer een koopje. Frederik Muller als veilinghouder' en 'De veilingcatalogi van Frederik Muller' in: Marja Keyser, J.F. Heijbroek en Ingeborg Verheul (red.) i.s.m. Marianne Bertina e.a., *Frederik Muller (1817-1881). Leven en werken.* (Zutphen 1996) 83-104 resp. 213-246.
14 M.C. van Leeuwen-Canneman, *Inventaris van het archief van de familie Vosmaer 17e-20ste eeuw* ('s-Gravenhage 1988).
15 Zie Hoftijzer, *a.w.* (noot 10) 164-165.
16 Zie de *Catalogus der eerste afdeeling van eene aanzienlijke en uitgebreide verzameling welgecondition-*

neerde en veelal fraai gebonden boeken, [...]. Meerendeels nagelaten door de WelEerw. Zeer Gel. Heeren J.A. Helper Sesbrugger, [...], J. Bruin, Wz, [...], en door een doctor in de genees- en verloskunde [...] (Amsterdam 1852). Bibliotheek KVB, Nv 1711.

17 Zie voor het ontstaan van de verschillende soorten particuliere bibliotheken tot 1800 Van Selm, *a.w.* (noot 4) 78-95.

18 Zie Van Deyssel, *De wereld van mijn vader* (noot 2).

19 De meeste van deze collecties zijn opgenomen in de catalogi genoemd in noot 5.

20 Zie *a.w.* (noot 1).

21 Bibliotheek KVB, Nv 3160. Cf. Lisa Kuitert, *Het ene boek in vele delen. De uitgave van literaire series in Nederland, 1850-1900, bevattende velerlei wetenswaardigheden en ophelderingen, alsmede nieuwe gezichtspunten en overwegingen met betrekking tot de geschiedenis van het Nederlandse literaire boek in de tweede helft der negentiende eeuw; waaraan toegevoegd een lijst van literaire series die in de jaren 1850-1900 in Nederland zijn uitgegeven* (Amsterdam 1993) 229-230.

22 Zie de *Catalogus eener hoogst belangrijke bibliotheek, bevattende eene groote en veelzins eenige verzameling van werken der nieuwere Hollandsche dichters, [...]. Alles geheel en alleenlijk nagelaten door den weledelen heer Johannes Immerzeel, Jr. [...]* (Amsterdam [1842]). Bibliotheek KVB, Nv 1544.

23 Zie *a.w.* (noot 1).

24 Zie de *Catalogus der regtsgeleerde, geschied- en letterkundige bibliotheek, waarbij eenige prentwerken, boekenkasten, enz. nagelaten door wijlen den hooggeleerden heer Mr. Cornelis Jacobus van Assen, [...]* (Leiden/Amsterdam 1860). Bibliotheek KVB, Nv 1912.